

Диана Благоева

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“, Българска академия на науките, София

E-mail: d.blagoeva@ibl.bas.bg

ORCID: 0000-0002-2616-2652

ЗА СЛОВНИКА НА НЕИЗДАДЕНИЯ ВТОРИ ТОМ НА „БЪЛГАРСКИ ТЪЛКОВЕН РЕЧНИК“ ОТ СТЕФАН МЛАДЕНОВ

Въведение

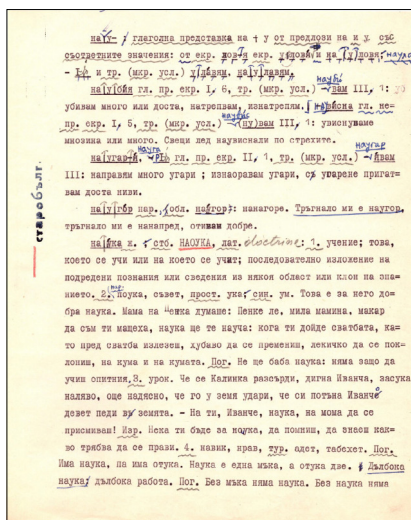
Стефан Младенов е учен с неоспорими приноси не само в областта на сравнителното и историческото езикознание, диалектологията, етимологията, славистиката, българистиката, но и на българската лексикография (Крумова-Цветкова & Джунова, 2013; К. Попов, 1982). Той разработва три речника: на чуждите думи (Младенов, 1932), етимологичен и правописен (Младенов, 1941) и тълковен (Младенов, 1951), с което издига българското речниково дело на ново равнище. Изключителен ерудит, полиглот и убеден привърженик на сравнително-историческите методи, Стефан Младенов прилага в лексикографската си дейност специфични, в много отношения нетрадиционни подходи, което прави лексикографските му трудове уникални по характер (Крумова-Цветкова & Джунова, 2013; Парашкевов, 2010; Д. Попов, 2002).

През 20-те години на миналия век, съвместно с трима други изтъкнати български филолози – Александър Теодоров-Балан, Беньо Цонев и Стоян Аргиров, той се заема със съставянето на „Български наръчен речник“. Работата по речника се води първоначално в рамките на Българската академия на науките по утвърден от нея план, а след 1921 г. е изнесена извън Академията. Речникът започва да излиза на сvezки от 1927 г., като последната, 12-та сvezка на първия том е публикувана едва през 1951 г. Поради смъртта на Б. Цонев (1926 г.) и оттеглянето на Ст. Аргиров работата до 6-та сvezка (А – допосявам) се извършва само от двама автори – Ст. Младенов и А. Теодоров-Балан. От 7-ма сvezка нататък Младенов остава като единствен съставител. Томът обхваща думите с начална буква от А до К и е отпечатан като общо книжно тяло през 1951 г. под заглавието *Български тълковен речник с оглед към народните говори* (нататък – БТР)¹.

¹ По-подробно историята на речника е проследена от Д. Попов (Попов, 2002, сс. 285–289), вж. също Крумова-Цветкова & Джунова, 2013; Русинов, 1990; Чоролеева, 2008 и др.

Ст. Младенов разработва речниковите статии също за частта Л – свят, но не успява да издаде нови свезки. След смъртта на автора (1963 г.) с редакционната обработка на подготвените речникови материали (от букви Л – Р) се заема проф. Йордан Заимов. Редактирането се извършва през 60-те и началото на 70-те години в Института за български език към Българската академия на науките. В издания от това време намираме съобщения, че томът е приет от Научния съвет на Института и е предаден за печат в Издателството на БАН (Чолакова, 1969, 1984). По неясни причини обаче той остава непубликуван. Така до ден днешен изготвените от Ст. Младенов и редактирани от Й. Заимов речникови материали, които събират и систематизират значителна част от словното богатство на българския език от края на 19. и първите десетилетия на 20. век, продължават да бъдат напълно непознати както за широката общественост, така и за специалистите филолози.

Тук ще представим първоначални наблюдения върху словника на неиздания втори том на *Български тълковен речник с оглед към народните говори* (нататък – БТР 2). За провеждане на изследването е използван машинописният препис на тома, който обхваща над 2563 машинописни страници и съдържа ръкописни поправки и допълнения, направени от редактора проф. Й. Заимов (вж. Фигура 1)².

Фигура 1. Страница от машинописния препис на БТР 2

² Преписът се съхранява в архива на Секцията за българска лексикология и лексикография на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“.

Принципи за изграждане на словника на Български тълковен речник

Принципите за подбор на лексиката в БТР са изложени от А. Теодоров-Балан в предговора към първия том на речника (Младенов, 1951, сс. 1–46)³. Според казаното там целта на авторите е да се състави не „всебългарски речник“, каквото е било първоначалното предложение на двама от членовете на авторския колектив, представено през 1914 г. пред Историко-филологическия клон на Българската академия на науките и публикувано две години по-късно (Теодоров-Балан & Цонев, 1916), а „наръчен речник“ според приетото през 1917 г. от годишното събрание на Академията решение. Речникът следва да съдържа „материали от книжовната ни реч като речника на Дювернуа и материали от народната реч като речника на Герова, но с по-широко и по-грижливо използване на литературните паметници и публикувания досега лексикален материал от народната реч“ (Аргиров и др., 1920, с. 4). Преди да пристъпят към съставянето на речника, четиримата автори представят проспект за неговото изработване, публикуван през 1920 г. под заглавието *25 думи за български тълковен речник* (Аргиров и др., 1920).

Идеята за обединяване на речника на Н. Геров и този на А. Дювернуа не прави БТР механичен сбор на материал от тези източници. На практика авторите на новия тълковен речник комбинират не словниците на двата предходни лексикографски труда, а принципите за подбор на лексиката в тях с оглед на това да се постигне пълнота при отразяване на българското словно богатство. По повод трудния въпрос какво точно от наличното „писмено (книжовно) и устно (народно) градиво“ подлежи на включване в речника, А. Теодоров-Балан отбелязва:

Ала все пак ни е голяма грижа, с кои от знайните и намерените книжевни думи да изтърсим БТР и от кои известни народни думи да го освободиме. Тук може да ни ръководи само опит и усет, над които пък повелително стои ограниченият размер на речника (Младенов, 1951, с. 5).

При работата си върху втория том на речника Ст. Младенов продължава да следва възприетите принципи за подбор както на книжовна, така

³ Подробен аналитичен коментар на приложената в БТР 1 лексикографска концепция представя Д. Попов (Попов, 2002).

и на диалектна лексика. В основната си част списъкът със заглавни единици в БНР 2 показва значително сходство със словника на друг речник на Младенов – *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език* (Младенов, 1941). В БНТ 2 обаче присъстват и множество допълнителни заглавки, повечето от които не са регистрирани не само в *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, но и в речниците на Н. Геров и А. Дювернуа. Като илюстрация на казаното ще приведем пример със състава на словообразователното гнездо с връх прилагателното *лих* в БНТ 2 (в скоби се посочва в кой от другите три речника е засвидетелствана съответната заглавка)⁴: *лих* (РНГ, РАД, ЕПР), *лихар* (РНГ, РАД, ЕПР), *лихичък* (РНГ, РАД, ЕПР), *лихички*, *лихо* (ЕПР), *лихоимец* (ЕПР), *лихоимски*, *лихоимство* (ЕПР), *лихоимствувам*, *лихомъдрост*, *лихомъдър*, *лихоречие*, *лихоречив*, *лихословен*, *лихост*, *лихота* (РНГ, ЕПР), *лихоядение*, *лихоядец*, *лихувам*. Очевидно е, че броят на включените заглавки от това гнездо значително надвишава този в привлечените за сравнение три речника.

Като заглавни единици в БТР 2 освен лексеми от различни части на речта присъстват също така първи съставни части на сложни думи (*обицо-*, *псевдо-*), глаголни представки (*на-*, *наиз-*, *напо-*, *напре-*, *напро-*, *нас-*, *по-*, *пона-*, *поиз-*, *поо-*, *поот-*, *попре-*, *при-*, *про-*, *разпо-*, *разпре-* и др.), определени морфемии (*н* задпоставен член при имена на по-далечни предмети). Представени са (без изчерпателност) съществителни от кръга на ономастичната лексика: антропоними (*Лазар*, *Лалуш*, *Люба*, *Малуда*, *Милош*, *Найда*, *Нева*, *Никола*, *Нягул*, *Опричко*, *Прода*, *Пройка*), топоними (*Марино поле*), урбоними (*Магарово*, *Мекиш*), названия на държави (*Мароко*, *Московия*, *Немечко*, *Немция*), хидроними (*Марица*), теоними (*Лада*, *Марс*, *Морфей*), имена на празници (*Лазар*, *Маринден*, *Мартиния*, *Никулден*). Отделни съставни названия (*луда сряда*, *лудо просо*, *люта вода*, *мачкино грозде*, *пробита билка*) са изведени като заглавни единици⁵. Като заглавки, но без тълкувание, са обособени също някои словоформи (*лельо*¹ сват. от *леля*, *лиснат* прич. мин. стр. от *лисна*, *любен* прич. мин. стр. от *любя*, *надят* прич. мин. стр. от *надяна*, *пукнат* прич. мин. стр. от *пукна* (се) и др.), както и формални варианти и диалектни, простонародни или остарели облици на определени думи (*нижка* вм. *нишка*,

⁴ Използвани са следните съкращения: ЕПР (Етимологичен и правописен речник на Ст. Младенов), РНГ (Речник на Найденов Геров), РАД (Речник на А. Дювернуа).

⁵ Повечето съставни названия обаче се включват към речниковата статия на един от компонентите на названието, например *лоша* или *сладка пѣнка* – в статията на *пѣнка*, *бяла лайкучка* – в статията на *лайкучка*, *определителен член* – в статията на *определителен*.

нишка, *лахуса* прост. вм. *лехуса*, *либе* успор. облик на *любе*, *лъджица* обл. стар. вм. *лъжица*, *мащаб* вм. *масщаб*, *мунисто* обл. вм. *мънисто*, *натемосвам* прост. вм. *анатемосвам*, *нахут* вм. *нафут*, *нохут*, *пубмония* вм. *пнеумония*, *рахчитам* обл. прост. вм. *разчитам*, *ристиянин* прост. вм. *християнин* и др.).

Изчерпателно са представени цели серии от префигирани глаголи (включително с две или повече представки), както и думи с еднаква първа съставна част. Тълкувани са например над 510 глагола с двойната представка *пона-* (като *понастеля*, *понастигна*, *понаторя*, *понаточа*, *понауча*, *понахлуя*, *понахоратя*, *понацукам*, *понацицам*, *понацъкам*, *поначукам*, *поначумеря се*, *поначуя*, *поначушкам*, *понаширя се*, *понаяздя се*), близо 210 глагола с двойната представка *поот-* (като *поотмахнувам*, *поотметна*, *поотпаша*, *поотпenea*, *поотпера*, *поотприцам*, *поотприця*, *поотромона*, *поотцедя*, *поотчопля*), над 150 образувания с първа съставна част *много-* (като *многобожие*, *многобожен*, *многознаен*, *многокръвие*, *многокърпинен*, *многоначалие*, *многоног*, *многопагубен*, *многоплеменен*, *многоподвижен*, *многосочен*), редица образувания с *любо-* (*любоборец*, *любоборски*, *любовластие*, *любоверен*, *любогрешен*, *любодеяние*, *любокрасителен*, *любомъдрие*, *люботелесие*, *любохитърствувам*, *любочестие*), *ново-* (като *новоженец*, *новоначалство*, *новоневястен*, *новопоселенец*, *новоразумница*), *лъже-* (*лъжебратия*, *лъжеговеен*, *лъжеименит*, *лъжеименен*, *лъжеклеветник*, *лъжемонах*, *лъжепророк*), *мало-* (*маловетрие*, *малоглав*, *маловерие*, *маловечен*, *малодоходен*, *малограмотен*, *малосолен*, *малоспособен*), *мило-* (*милолик*, *милोलюбие*, *миломъдър*, *миломъдрост*, *миломъдрие*, *милорад*, *милорадост*), *между-* (*междугорие*, *междукостен*, *междудействие*, *межуметрен*, *междуребрие*, *междуречие*) и др.⁶

Стремежът на автора на БТР 2 към пълнота личи от изчерпателното представяне на състава на повечето словообразователни гнезда, срв.: *лаком*, *лакомене*, *лакомец*, *лакомка*, *лакомица*, *лакомичък*, *лакомичко*, *лакомия*, *лакомка*, *лакомки*, *лакомо*, *лакомство*, *лакомицина*, *лакомя се*; *немирен*, *немирник*, *немирница*, *немирниче*, *немирно*, *немирнически*, *немирност*, *немирство*, *немирничество*, *немирствувам*, *немирувам*. Към мъжкородовите съществителни за лица редовно се привеждат (обикновено без самостоятелно тълку-

⁶ При съставянето на първия том на речника склонността на Ст. Младенов да включва голям брой производни думи от такъв тип среща сериозни възражения от страна на съавтора му А. Теодоров-Балан. Това се вижда от писмо на Балан до Ст. Младенов от 11 февруари 1941 г., което съдържа следния пасаж: „Вие злоупотребите со свободата, която съм Ви предоставил в работата. Виждам как сте „дотъкмили“ мое изработено вещество, та накитили и Ваше, с производства на глаголи с представка до-, за да изгубиме безполезно 13 стълбеца, когато сами проповядувате краткост“ (Русинов, 1990, с. 33).

ване) производните феминативи (*лучница, лъжичарка, любимка, любодейка, масажистка, наемателка, насладителка, начинателка, недомакинка, ножарка, общественица, общинарка, обявителка, обяснителка, профанка, пуристка, пъстрителка, пътеводителка, пътеписка, пътница*). За голяма част от съществителните, прилагателните и наречията се представят и умалителни форми (съществителни *лехица, лехичка, лехица, лехичка; нивица, нивичка, ниве, нивче; носе, носле, носче, носец, носенце, носленце, носченце; общиница, общиничка, общинка; прилагателни ленивичък, ленивички; лошавичък, лошавички, лошавки; лъжливичък, лъжливики; остричък; наречия лакомичко; ленивичко, лениво; лъжливко, лъжливичко*). Към повечето от глаголите се посочват отглаголни съществителни на -н(ъ)е или -ние (*лазарване, ламкан(ъ)е, ламтен(ъ)е, лапуцане, летеніе, маскаренье, мърчен(ъ)е, надвзимане, надзираване, облаган(ъ)е, повреждан(ъ)е, подред(ю)ване, разгаз(у)ване, разгайд(у)ван(ъ)е, разгаляне*). Изчерпателно се представят също отвлечени съществителни на -ост (*любимост, навейничавост, навлачливост, нежененост, окапалост, простосмъртност, публицистичност, пълновластност, пълноправност, първоченост, първоначалност*), -ство (*лакейство, маршалство, обскурантство, окаянство, правничество, презрителство, пъстрителство, пътеводство, пътничество*), -щина (*лакейщина, лукавица, нюреница от нюра* ^{диал.} *мълчалив, opak човек', полицейщина*), увеличителни съществителни (*ламище от ламя, ливадище от ливада, ножище от нога, ножище, ножага от нож, мечище от мечка*), както и други типове производни.

Съставът на словника на БТР 2 е показателен за богатите словообразователни възможности на езика. Голяма част от производните, включени като заглавни единици, обаче не са подкрепени с илюстративен материал. Без документирана реална употреба в писмената или устната реч узуалността на някои от представените образувания остава под съмнение (срв. *любодарливост, любостежелост, мрачец* (умалително от *мрак*), *наукков* (прилагателно от *наука*), *неудобноизпълнимост, низкогледост*).

Характер на лексиката, включена в БТР 2

БТР е замислен като речник на общонародния, книжовния език. Във връзка с това в предговора към първия том А. Теодоров-Балан отбелязва:

Онова, което борави и трябва до борави като дума и реч общи български за словесно сношение между всички българи, за обработка на общата българска

мисъл, на българската книжнина, то е градивото на нашия речник. В него не влизат всички неща, свойствени на езика на особни обществени, стопански, поминъчни, духовни, спортни и пр. занятия и съсловия; ала обиходното и от тях е взето и вписано в речника. Общият език на българското книжно и деловно сношение е ядката на тоя речник (Младенов, 1951, сс. 5–6).

Според схващанията на авторите на БТР народната реч е иманентната основа на книжовния език (К. Попов, 1982, с. 90). Това личи и от факта, че по-голямата част от думите, представени в БТР 2 като общоупотребими и книжовни⁷, произлизат от народните говори, срв. *лакомица* ‘жлеб, улук’, *лекърка* ‘биярка, вражалица’, *леком* ‘тихо, мирно’, *ливоколча* ‘осакатявам’, *ликатка* ‘вид хурка’, *личбина* ‘хубост’, *мартиняк* ‘кокоша слепота’, *межура* ‘междина’, *морянец* ‘крайморец’, *мръждори* ‘вали’, *назюзюквам се* ‘напивам се добре’, *наулука* ‘навреме’, *нахърбелявам* ‘назъбвам, изхабявам (нож)’, *неделяс(у)вам* ‘навършвам една седмица’, *нашикеросвам* ‘посипвам със захар’, *неродлив* ‘неплодороден’, *оранлив*, *оратен* ‘предназначен за оране’, *острозурлица* ‘бозайник с остра зурла’, *назварник* ‘джоб в пазуха’, *парцалешник* ‘парцалива дреха’, *пепелор* ‘дреболия’, *поднога* ‘наклон, стръмнина надолу’, *рудец* ‘руд овен’, *рудица* ‘руда овца’ и др.

Наред с това томът включва и книжовни думи от чужд произход. Достатъчно пълно е отразена международната културна и терминологична лексика с произход от латински, гръцки или от западноевропейските езици, срв. *лабиринт*, *лаборатория*, *легат*, *легация*, *легенда*, *легионер*, *легитимация*, *линия*, *лицей*, *логаритъм*, *лозунг*, *лотария*, *лото*, *лукс*, *мадригал*, *малария*, *маниер*, *манекен*, *манталитет*, *манишета*, *манион*, *маркиза*, *мародер*, *маршал*, *масон*, *материя*, *матине*, *матура*, *мафия*, *машина*, *мащаб*, *механизъм*, *милитаризъм*, *митинг*, *модификация*, *монизъм*, *мото*, *муницип*, *нектар*, *ниша*, *новела*, *номенклатура*, *нонпарей*, *нумизматика*, *обсерватория*, *обскурант*, *опозиционер*, *опозиция*, *оптимизъм*, *педант*, *полицай*, *полиция*, *прогрес*, *прогресия*, *проза*, *прокурор*, *пролетариат*, *пролетарий*, *промискуитет*, *пропорция*, *профан*, *радиация* и др. В словника на БТР 2 присъстват и заемки от славянски езици (от руски *ловък*, *мазол*, *материк*, *настоящ*, *неловко*, *немедлено*, *ординарец*, *подлец*, *подло*, *помещик*, *приют*; от полски *мазурка*; от полски през руски *манерка*; от чешки *лекарня* ‘аптека’), а също така от влашки (*мошия*, *мушия*), маджарски (*пуста*) и др.

⁷ Като показател за принадлежност към книжовната лексика приемаме липсата при съответната заглавка на стилистичен квалификатор *обл.* („областно“, т.е. дума от народните говори) и *прост.* („простонародно“).

Като стилистично неутрални са представени също някои турцизми: *лобут*, *мааза*, *маасаре* ‘обсада’, *нахут*, *нефер* и *нефрат* ‘войник, войска’, *низам* ‘турска редовна войска’, *нишадър*, *нишесте*, *маджун*, *мазбата* ‘протокол’, *маймуна*, *маймунджия*, *маказ* ‘железопътна стрелка’, *макара*, *меендиз* ‘архитект’, *мезат* ‘продажба на търг’, *мензилхана*, *мензилхане* ‘поща’, *мера*, *мерак*, *морра-парасъ* ‘вид налог’, *мулазимин* ‘поручик’, *мултезим*, *персенгия* ‘притурка’ и др.

В БТР 2 са използвани (не съвсем системно) ограничен брой стилистични квалификатори. Поради това трудно може да се правят достатъчно обосновани изводи относно стилистичното разслоение и функционалното разпределение на отразената в тома книжовна лексика. Квалификатор книж. („книжно“) е приписан на някои лексеми с чужд произход, както и на отделни домашни думи, срв. *лабиринт*, *лакони́зм*, *лихоречие*, *мановение* ‘махане с ръка’, *миробитие*, *мироглед*, *назидавам*, *назидание*, *належит*, *наслоение*, *начеток*, *начинание*, *некролог*, *нелицеприятен*, *неминуемо*, *обручение*, *олицетворение*, *опозиция*, *опонент*, *подлец*, *предимство*, *пролетариат*, *пролог*, *промежуток*. Такъв квалификатор обаче липсва при словообразователно свързани с някоя от посочените думи заглавки като *лакони́чески*, *лихота*, *лихоречив*, *лихословен*, *миродържител*, *миродържец*, *назидател*, *назидателен*, *назидателност*, *опозиционер*, *опозиционен*, *опонирам*, *предимствен*, *пролетарий*. Не са снабдени със стилистична бележка и лексикални единици като *лицедей*, *лъжесловец*, *любоборец*, *любодарлив*, *любопрение*, *любостежателен*, *люботрудие*, *любочеден*, *милослюбие*, *милосъдрие*, *пророкомъченик*, *пророкоубиец*, *пророкоубийство*, *първоседник*, *първоугодник* и др., които са наследство от старобългарския словен имот или от черковнославянския език и трудно може да се приемат за „обиходни“ (общоупотребими).

В тома е включена и терминологична лексика от различни области на знанието. Термините обаче невинаги са снабдени със съответни квалификатори, определящи сферата на функционирането им. Например бележка *физ.* („физика“) присъства при *оптика*, но не и при *механика*; *хим.* („химия“) – при *нишадър*, *радий*, но не и при *магнезий*, *никел*; *грам.* („граматика“) при *предлог*, но не и при *междуметие*; *стилист.* или *стил.* („стилистика“) при *олицетворение*, *просопопея*, но не и при *персонификация*; *прав.* или *юр.* („право“, „юридически термин“) при *патрон* (2. знач.), *описвам* (4. знач.), но не и при *промулгация*; *мед.* („медицина“) при *пубмония*, но не и при *нефрит*, *парокси́зм*; *геом.* („геометрия“) при *определям* (3. знач.), но не и при *паралелопипед*, *паралелограм*; *геогр.* („география“) при *материк*, но не и при *паралел*.

Некнижовната лексика е застъпена с две групи думи: диалектни и просонародни, които в речника се маркират съответно със стилистичните

квалификатори *обл.* и *прост.* (тези квалификатори се прилагат понякога и в комбинация – *обл. прост.* или *прост. обл.*).

Словното богатство на народните говори е широко представено в тома. Бележката *обл.* присъства при множество заглавки като: *лабед*, *лебад*, *лембед*, *либед*, *лобод* и *люлебед* ‘лебед’, *ламберуда* и *ламперийска* ‘светулка’, *лаута* ‘цигулка’, *левен* ‘невен’, *лелек* (от тур.) ‘щъркел’, *лепир* ‘вампир’, *леса* ‘лисица’, *лефе* (от тур.) ‘1. заплата; 2. пенсия’, *ликансово* ‘анасон’, *мафез* (от тур.) ‘небесносин’, *намузлък* (от тур.) ‘безчестие, срам’, *натрака* ‘напет човек, гиздосия’, *натурулякам се* ‘напивам се’, *небидник* ‘непрокопсаник’, *недоханица* ‘внезапно, ненадейно’, *нестинар* (от гр.), *нъмлия* (от тур.) ‘цев’, *пилешник* ‘вид фасул’, *песуляк* ‘сипей’, *правиня* ‘магия’, *пророк* ‘малко ревливо дете’, *пунавица* и *пухавица* ‘гъба прахутка’, *пърлок* ‘есенен минзухар’ и др. Предимство на речника на Стефан Младенов (в сравнение с този на Н. Геров) е стремежът за обогатяване на лексикографската информация за диалектните думи със сведения за тяхното териториално разпространение. Така например лексемите *нахнам*, *никутри*, *ножинка* са посочени като характерни за говорите в Родопите, *мошне*, *немой*², *оловина* – за западнобългарските говори, *немой*¹ – за източнoбългарските говори, а *мерджемек* – за югозападните български говори.

Като прoстонародни са характеризирани главно думи с произход от турски или навлезли в българския език през турски, както и производни от такива думи, срв. *лагъм* (от тур.) ‘тунел, проход’, *паладжия* ‘смешник, шут’, *лезет* и *лизет* (от тур.) ‘вкус’, *леке* (от тур.), *лекелия* (от тур.), *леи* (от тур.), *локанта* и *лука* (от ит. през гр. и тур.) ‘гостилница, кръчма’, *малджия* (от тур.) ‘иманяр’, *масраф* (от араб. през тур.) ‘разноски’, *махана* (от тур.) ‘недостатък’, *мегданджия* ‘човек или кон, който дели мегдан с друг’, *меразция* (от тур.) ‘наследник’, *мука* (от тур.) ‘преки данъци’, *мутвак* (от араб. през тур.) ‘готварница’, *назинье* (от тур.) ‘кокетство’, *небет-шикер* (от тур.), *нишан* (от тур.). Маркирането на турцизмите като принадлежащи към снижените пластове на лексиката свидетелства за това, че тенденцията за изтласкване на турцизмите към периферните зони на речниковия състав продължава да действа и през първата половина на 20. в.

Към прoстонародната лексика са причислени и определени облици на лексеми, заети от някои други езици, срв. *пашапорт* (от фр.) ‘паспорт’, *лахуса* (от гр.) ‘родилка’, както и домашни думи като *пумпалица* ‘ругателно – глава’, *ристиянин* ‘християнин’.

Съставителите на БТР застъпват виждането, че роля за обогатяването на българската лексика има и изковаването „под напора на нуждата от българско правилно и точно изказване“ (Младенов, 1951, с. 6) на нови думи и изрази от

писатели, книжовни дейци, а също така и от самите лексикографи. Същевременно в предговора на речника е изтъкната необходимостта да се подхожда внимателно при подбора на такива словни единици (Младенов 1951, с. 6). В списъка с условни знаци, поместен в първия том на речника, присъства специален знак (*), който „сочи или дума новопредложена, новостъкмена, ‘изкована’, или предполагаема граматична форма“ (Младенов, 1951, с. 47). Във втория том това обозначение се среща спорадично. Откриваме го при заглавките *лекарница* ‘аптека’ и *навезник* ‘моряк, матрос’, като и двете са заимствани от речника на А. Дювернуа. Съществителното *навезник* е отбелязано като авторски неологизъм на Ив. Богоров. При *лекарница* в БТР 2 отсъства указание за авторство (у Дювернуа авторството на това съществително е приписано на Богоров).

В БТР 2 са включени и няколко други думи, които не са маркирани със знак (*), но за които в скоби е отбелязано, че са характерни за езика на определен книжовен деец, срв.: *необходимелен* ‘необщителен’, *необюздан* ‘необуздан’, *неръкоправен* ‘неръкотворен’, *несъизмерлив* ‘несъизмерим’ (Ив. Богоров), *оброшъство* ‘бояджийски занаят’, *обчарателен* ‘очарователен’, *околница* ‘крепостен акт с граници на землище’, *описвам* ‘украсявам’, *пенежник* ‘банкер’, *прошество* ‘минало’ (Г. С. Раковски), *поседба* (П. Р. Славейков). При *никнителен* ‘зародишен’ не е посочен конкретен автор, а е отбелязано по-общо „у някои за фр. *germinative*“. Тази дума най-вероятно също е част от словотворчеството на Богоров, тъй като присъства (заедно с производното съществително *никнителност*, което не е включено в БТР 2) в Богоровия *Българско-френски речник* от 1871 г.

Други думи, които от днешна гледна точка може да се определят като авторски неологизми или индивидуализми, тъй като са характерни само за идиолекта на определен писател, не са разпознати от съставителя на БТР 2 като „изковани“ и са включени в словника на тома без съответното обозначение, срв. *малкодум* ‘неразговорлив’ (Н. Михайловски), *пситак* (от гр.) ‘папагал’ (Ив. Богоров), *най-войвода* ‘ерцхерцог’, *най-войводкиня* ‘ерцхерцогиня’ (Й. Груев). Тези заглавки присъстват в речника на Дювернуа и явно също са заимствани от този източник⁸. Някои думи, създадени най-вероятно от А. Теодоров-Балан, също са включени като заглавки в тома (*новицина* ‘неологизъм’) или пък са употребени в тълкуванията при други заглавки (*русищина* ‘русизъм’).

В БТР не са отразени по-нови прояви на индивидуално словотворчество, тъй като съставителите на речника нямат високо мнение за словотворческите

⁸ Отразяването в речника на А. Дювернуа на подобни индивидуализми („измишления на българските автори“) е критикувано от М. Дринов (Дринов, 1893, с. 75).

усилия на съвременните за тях автори, срв.: „А у най-новите писатели намираме думи съвсем „футуристски“ и форми твърде нестройни, та не виждаме още, дали биха били полезни и уместни за Български тълковен речник.“ (Младенов, 1951, с. 7).

Заклучение

Словникът на неиздания втори том (Л – Р) на *Български тълковен речник с оглед към народните говори* е оригинален авторски принос на Ст. Младенов, независимо от това, че има пресечни със словниците на предхождащите го тълковни речници на Н. Геров и А. Дювернуа. Томът представя в пълнота както книжовната лексика, така и диалектното словно богатство и предоставя богат материал за изследване на състоянието на речниковия състав на българския език от първите десетилетия на миналия век.

Включеният в тома лексикален материал е показателен за това, че през посочения период основен източник за доизграждане и обогатяване на българския книжовния език продължават да бъдат народните говори. Съставът на словника достатъчно пълно документира също така ролята на лексикалното заемане от западноевропейските и (в по-малка степен) от славянските езици за попълване и разширяване на речниковия състав. Стилистичното разслоение на лексиката е отразено в тома, макар и не съвсем последователно и системно, и показва продължаващата тенденция за изгласкване на турцизмите към периферията на лексикалната система. До известна степен съставът на словника отразява и опитите за обогатяване на лексиката чрез индивидуално словотворчество (основно през възрожденския и следосвобожденския период).

По-нататъшните наблюдения върху лексикалния материал, включен в неиздания втори том на *Български тълковен речник с оглед към народните говори*, ще дадат възможност да се изследват по-пълно развойните процеси в българската лексика от първите десетилетия на миналия век.

Благодарности

Авторът благодари за подкрепата на Министерството на образованието и науката на България по Национална научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“, одобрена от РМС № 577 от 17 август 2018 г.

За словника на неиздания втори том на „Български тълковен речник“...

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аргиров, С., Младенов, С., Теодоров-Балан, А., & Цонев, Б. (1920). *25 думи за български тълковен речник: Изработени по искане от Академията*. Държавна печатница.
- Дринов, М. (1893). За българския речник на А. Л. Дювернуа. *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец*, 1893(43), 49–96.
- Крумова-Цветкова, Л., & Джунова, Е. (2013). *Академик Стефан Младенов – човекът, преподавателят, ученият: Живот, посветен на науката*. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Младенов, С. (1932). *Речник на чуждите думи в българския език: С обяснения за произхода и състава им*. Хемус.
- Младенов, С. (1941). *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. Издателство „Христо Г. Данов“.
- Младенов, С. (1951). *Български тълковен речник с оглед към народните говори: Т. 1. А–К*. Печатница Дечо Стефанов.
- Парашкевов, Б. (2010). Специфика и уникалност на Стефан-Младеновия „Речник на чуждите думи в българския език с обяснения за потекло и състав“. *Българска реч*, 2010(3), 16–25.
- Попов, Д. (2002). Теоретичен анализ на лексикографските принципи на Български тълковен речник на Стефан Младенов. В С. Жерев, В. Кювлиева-Мишайкова, & М. Чоролеева (Ред.), *Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография* (сс. 285–349). Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Попов, К. (1982). *Научното дело на видни български езиковеди*. Народна просвета.
- Русинов, Р. (1990). Из историята на „Български тълковен речник с оглед към народните говори“ (1927–1951) от Стефан Младенов „с донегдешното участие“ на А. Т.-Балан. *Списание на Българската академия на науките*, 1990(2), 23–32.
- Теодоров-Балан, А., & Цонев, Б. (1916). *Предложение и план за речник на българския език, който да изработи и издаде Българската академия на науките*. Издателство на Българската академия на науките.
- Чолакова, К. (1969). Българска лексикография и лексикология. *Български език*, 1969(4–5), 377–383.
- Чолакова, К. (1984). Съвременна българска лексикография. В *Съвременна България: Т. 5. Развитие на българския език и на българската литература* (сс. 78–83). Издателство на Българската академия на науките.
- Чоролеева, М. (2008). История и современное состояние болгарской лексикографии. В М. И. Чернышева (Ред.), *Теория и история славянской лексикографии* (сс. 44–68). Институт русского языка им. В. В. Виноградова Российской академии наук.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Argirov, S., Mladenov, S., Teodorov-Balan, A., & TSonev, B. (1920). *25 dumi za bŭlgarski tŭlkoven rechnik: Izrabomeni po iskane ot Akademiiata*. Dŭrzhavna pechatnitsa.
- Cholakova, K. (1969). Bŭlgarska leksikografiia i leksikologiiia. *Bŭlgarski ezik*, 1969(4–5), 377–383.
- Cholakova, K. (1984). Sŭvremenna bŭlgarska leksikografiia. In *Sŭvremenna Bŭlgariia: Vol. 5. Razvitie na bŭlgarskiia ezik i na bŭlgarskata literatura* (pp. 78–83). Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.
- Choroleeva, M. (2008). Istoriia i sovremennoe sostoianie bolgarskoĭ leksikografii. In M. I. Chernysheva (Ed.), *Teoriia i istoriia slavianskoĭ leksikografii* (pp. 44–68). Institut russkogo iazyka im. V. V. Vinogradova Rossiĭskoĭ akademii nauk.
- Drinov, M. (1893). Za bŭlgarskiia rechnik na A. L. Diuvernua. *Periodichesko spisanie na Bŭlgarskoto knizhovno druzhestvo v Sredets*, 1893(43), 49–96.
- Krumova-TSVetkova, L., & Dzhunova, E. (2013). *Akademik Stefan Mladenov – chovekŭt, prepodavateliat, ucheniia: Zhivot, posveten na naukata*. Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.
- Mladenov, S. (1932). *Rechnik na chuzhdite dumi v bŭlgarskiia ezik: S obiasneniia za proikhoda i sŭstava im*. Khemus.
- Mladenov, S. (1941). *Etimologicheski i pravopisen rechnik na bŭlgarskiia knizhoven ezik*. Izdatelstvo “Khristo G. Danov”.
- Mladenov, S. (1951). *Bŭlgarski tŭlkoven rechnik s ogled kŭm narodnite govori: Vol. 1. A–K*. Pechatnitsa Decho Stefanov.
- Parashkevov, B. (2010). Spetsifika i unikalnost na Stefan Mladenoviiia “Rechnik na chuzhdite dumi v bŭlgarskiia ezik s obiasneniia za poteklo i sŭstav”. *Bŭlgarska rech*, 2010(3), 16–25.
- Popov, D. (2002). Teoretichen analiz na leksikografskite printsipi na Bŭlgarski tŭlkoven rechnik na Stefan Mladenov. In S. Zharev, V. Kiuvlieva-Mishaikova, & M. Choroleeva (Eds.), *Problemi na bŭlgarskata leksikologiiia, frazeologiiia i leksikografiia* (pp. 285–349). Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.
- Popov, K. (1982). *Nauchnoto delo na vidni bŭlgarski ezikovedi*. Narodna prosveta.
- Rusinov, R. (1990). Iz istoriia na “Bŭlgarski tŭlkoven rechnik s ogled kŭm narodnite govori” (1927–1951) ot Stefan Mladenov “s donegdeshnoto uchastie” na A. T.-Balan. *Spisanie na Bŭlgarskata akademiia na naukite*, 1990(2), 23–32.
- Teodorov-Balan, A., & TSonev, B. (1916). *Predlozhenie i plan za rechnik na bŭlgarskiia ezik, koito da izraboti i izdade Bŭlgarskata akademiia na naukite*. Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.

За словника на неиздания втори том на „Български тълковен речник“ от Стефан Младенов

Резюме

В статията се разглеждат основните принципи, приложени при съставянето на словника на останалия непубликуван втори том на *Български тълковен речник* от Стефан Младенов. След *Речник на българския език* от Найден Геров и *Словарь болгарского языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати* от Александър Дювернуа речникът на Ст. Младенов бележи нов етап в развитието на българската лексикография. Речникът представя детайлно както книжовната, така и диалектната лексика от първите две десетилетия на XX век и предоставя богат материал за изучаване на българското словно богатство от този период. Лексикалният материал, включен в неиздания втори том на *Българския тълковен речник*, е свидетелство за това, че в началото на XX век диалектите продължават да бъдат основен източник за попълването и обогатяването на лексиката на българския книжовен език. Съставът на лексиката, включена в *Български тълковен речник*, показва ролята на лексикалното заемане от западноевропейските и (в по-ограничена степен) от славянските езици за разширяването на обогатяването на българския речников фонд през този период. Стилистичното разслоение на лексиката също е отразено в тома, макар и не съвсем последователно и систематично.

Ключови думи: история на българската лексикография; тълковен речник; българска лексика; Стефан Младенов

On the Vocabulary in the Unpublished Second Volume of the *Bulgarian Explanatory Dictionary* by Stefan Mladenov

Abstract

This article is devoted to the unpublished second volume of the *Bulgarian Explanatory Dictionary* by Stefan Mladenov and the key principles guiding the creation of its headword list. Following the *Dictionary of the Bulgarian Language* by Naïden Gerov and the *Dictionary of the Bulgarian Language Based on Folk Literary Heritage and Publications of Today's Press* by Aleksandr Duvernois, Mladenov's dictionary marks the next stage in the development of Bulgarian lexicography. It presents a full picture of both literary and dialectal vocabulary and provides rich material for the study of Bulgarian lexis from the first decades of the last century. The lexical material included in the unpublished second volume of the *Bulgarian*

Explanatory Dictionary indicates that in the early twentieth century Bulgarian dialects continued to be the main source which contributed to the enrichment of the Bulgarian literary language. The vocabulary included in the *Bulgarian Explanatory Dictionary* also sufficiently documents the role of lexical borrowing from Western European and (to a lesser extent) Slavic languages in expanding Bulgarian lexis in the period. The stylistic aspect of the lexis is also reflected in the volume, though not quite consistently and systematically.

Keywords: history of Bulgarian lexicography; explanatory dictionary; Bulgarian vocabulary; Stefan Mladenov